

چکیده

کاربریهای عمومی در بسیاری از شهرها به دلایلی چون تراکم بالای جمعیت، عدم انتظام در استقرار و مکان‌گزینی و عدم توجه به شعاع دسترسی و آستانه‌های جمعیتی، قادر به ارائه خدمات مطلوب به شهروندان نمی‌باشند. این موضوع در شهرهای بزرگ و به ویژه برای کاربریهای نظیر فضای سبز (پارکهای شهری) از نمود بیشتری برخوردار است. در خدمات رسانی شهری تنها افزایش تعداد مراکز خدماتی، دلیل بر خدمات رسانی مناسب نبوده، بلکه آن چه حائز اهمیت است، توزیع بهینه این مراکز می‌باشد. شهر تبریز به عنوان یکی از قطبهای رشد ایران در اولین سالهای سده شمسی شاهد ایجاد یکسری کارخانجات به عنوان اولین قدمهای مدرنیزاسیون کشور بوده که از این زمان به بعد از یک سو رشد سریع جمعیت و از سوی دیگر عدم توانایی در ایجاد مراکز خدماتی به علت مشکلات مالی ارگانهای ذیربط و نداشتن فرصت کافی جهت خدمات رسانی، موجب مسائل و مشکلاتی در این شهر گردیده است. از جمله این مشکلات می‌توان به نحوه مکان‌یابی و توزیع کاربریهای شهری اشاره کرد. در این میان فضای سبز که به علت گسترش بی‌رویه شهر و تبدیل باغات و اراضی کشاورزی به بافت شهری با تهدیدات جدی مواجه شده بود با معضلاتی همچون: عدم استقرار و مکان‌یابی صحیح در سطح شهر، استفاده از فضاهای نامناسب، عدم رعایت همجواریها، عدم توجه به سرانه‌ها، استانداردها و... روبرو گردید. انجام مطالعات پژوهشی بهترین راهکار جهت بررسی و تحلیل هر یک از این نوع مسائل و مشکلات بوده که نهایتاً به ارائه راه‌حلهایی جهت کاهش و رفع این معضلات خواهد انجامید. در این مقاله به بررسی کاربری فضای سبز (پارکهای شهری) در منطقه ۱ شهرداری تبریز پرداخته شده، تا چگونگی توزیع این کاربری در سطح محدوده، مورد بررسی قرار گرفته و میزان سازگاری و ناسازگاری بین کاربری فضای سبز (پارکهای شهری) و سایر کاربریهای تعیین گردد.

واژگان کلیدی:

فضای سبز، پارکهای شهری، برنامه ریزی شهری

شهر تبریز

بررسی کاربری فضای سبز (پارکهای شهری) از دیدگاه برنامه ریزی شهری

نمونه موردی منطقه یک شهرداری تبریز

محمد اکبر پور سراسکانرود

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری

دانشگاه تهران

مقدمه

افزایش جمعیت شهری در نتیجه مهاجرت‌های روستایی - شهری ما حاصل انقلاب صنعتی در اروپا می باشد. پدیده ای که موجب گردید اولاً شهرها با سرعت بسیار زیادی رشد نمایند و ثانیاً شرایط مطلوب زندگی در این شهرها تحت تاثیر قرار گیرد. کشورهای پیشرفته جهان که زودتر از کشورهای دیگر با این مسأله مواجه گردیده بودند سعی کردند تا با برنامه ریزیهای دقیق و ایجاد شرایط مطلوب بر بسیاری از مشکلات فائق آیند اما در کشورهای عقب مانده از جمله ایران که پدیده رشد شهرها با شدت بیشتر و در مدت کمتر خود را نمایان کرده بود موجب پیدایش مسایل و معضلات شهری فراوانی گردید و به علت مشکلات مالی و تکنولوژیکی و ... موجود در این کشورها هیچ پاسخ مناسبی به این مسائل داده نشد. به همین جهت در حال حاضر در شهرهای کشورهای عقب مانده می توان شاهد آشفتگی فضایی خاصی بود که نمود عینی آن توزیع و مکانیابی نامناسب کاربریهای شهری با توجه به ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی می باشد. شهر تبریز به عنوان یکی از قطب های رشد ایران در اولین سالهای سده شمسی شاهد ایجاد یکسری کارخانجات به عنوان اولین قدمهای مدرنیزاسیون کشور بود که از این زمان به بعد از یک سو رشد سریع جمعیت و از سوی دیگر عدم توانایی در ایجاد مراکز خدماتی به علت مشکلات مالی ارگانهای ذیربط و با نداشتن فرصت کافی جهت خدمات رسانی موجب بروز مسایل و مشکلات در این شهر گردیده است. از جمله این مشکلات می توان به نحوه مکانیابی و توزیع کاربریهای شهری اشاره کرد. در این میان کاربری فضای سبز که به علت گسترش بی رویه شهر و تبدیل باغات و اراضی کشاورزی به بافت شهری با تهدیدات جدی روبه رو شده بود. با معضلاتی چون: عدم استقرار و مکانیابی صحیح در سطح شهر، استفاده از فضاهای نامناسب، عدم رعایت همجواریها، عدم توجه به سرانه ها، استانداردها و ... روبرو گردید. انجام مطالعات پژوهشی بهترین راهکار جهت تحلیل

و بررسی هر یک از این نوع مسائل و مشکلات بوده که نهایتاً به ارائه راه حل هایی جهت کاهش و رفع این معضلات خواهد انجامید

طرح مساله

معضلات شهری که پس از انقلاب صنعتی و افزایش شدید جمعیت در شهرهای جهان غرب رخ نموده، عده ای را برآن برداشت تا به دنبال یافتن راه حلی برای مسائل شهری در بطن وضع موجود باشند. اجبار و تشویق دولتها و مسئولین شهرها توسط این عده موجب گردیده تا دولت موظف به دخالت در تهیه و اجرای معیارها و ضوابطی در جهت بهداشت، امنیت و رفاه شهروندان باشد، ماحصل این اقدامات تهیه شدن طرحهای جامع و تفصیلی برای شهرها بود. (مهندسین مشاور مرجان، ۱۳۵۹: ۴۴) در همان زمان که طرحهای جامع و تفصیلی در جهان غرب در حال منسوخ شدن بودند در ایران و در سال ۱۳۴۷ هجری شمسی می توان شاهد تهیه و تصویب اولین طرحهای جامع و تفصیلی به روش سنتی غربی بود. البته گذشت زمان، ناموفق بودن اجرای این طرحها در شهرهای ایران را نیز به اثبات رسانیده است. ماحصل اجرای طرحهای سنتی غربی برای شهرهای ایران، جزء به هم ریختگی فضائی، توزیع ناعادلانه کاربریها و نابرابری سرانه ها چیز دیگری نبود. در این میان برخی از کاربریها که برای آنها هیچگونه برگشت سرمایه ای متصور نبوده بیشتر از کاربریهای انتفاعی با بی توجهی روبرو شدند. از جمله این کاربریها، کاربری فضای سبز است که هم به علت فوق و هم به دلیل ضرورت ایجاد کاربریهای جدید شهری، برای پاسخگوئی به نیازهای روز افزون و اسکان جمعیت، بتدریج درصد این نوع کاربری نسبت به سایر کاربریهای شهری رو به کاهش نهاده است (سعید نیا، ۱۳۷۹: ۳۳). این مقاله بر آن است تا کاربری فضای سبز (پارکهای شهری) منطقه یک شهرداری تبریز را به کمک تحلیل هائی مورد بررسی قرار دهد تا بتواند براین مشکلات فائق آید.

روش تحقیق

در این تحقیق به تناسب شرایط و زمینه های مختلف، روشهای گوناگونی در فرایند تحقیق انتخاب می گردد. در مرحله نخست به منظور کنکاش در مباحث نظری از روش سنتی مبتنی بر تحقیق در مطالعات انجام شده استفاده خواهد شد. در مرحله دوم، برای توصیف و تبیین محدوده مورد مطالعه از روش توصیفی استفاده خواهد گردید و سپس به منظور بررسی وضعیت موجود کاربری فضای سبز (پارکهای شهری) از روش ارزیابی کمک خواهد گرفت، که در این روش ابتدا با شاخصهای تعیین شده به تحلیل وضع موجود پرداخته و سپس با استفاده از تکنیکهای موجود در شهرسازی به بررسی خواهیم پرداخت.

ضرورت و اهمیت

فضای سبز شهری بخش جاندار ساخت کالبد شهر را تشکیل می دهد؛ بنابراین هرگاه ضرورت وجود فضای سبز شهری به درستی در شهرهایی درک شوند که می خواهند فرهنگ توسعه یافتگی را در خود پرورش دهند و توسعه یافته شوند و از ظاهر و نما بگذرند و به عمق برسند منطق برنامه ریزی حکم می کند که میان بخشهای بی جان و جاندار ساخت کالبدی نوعی تعادل برقرار شود. اما امروز با توجه به شرایط زیست محیطی سرزمین و وضعیت نابسامانی محیط های شهری، دیگر رسیدن به این تعادل بین بخشهای بی جان و جاندار ساخت کالبدی، به عنوان هدف اصلی، کافی نیست و وضعیت موجود فرایندی بیش از این را طلب می کند. ایجاد فضای سبز نمی تواند به طور مستقل و بدون پیوند با نیازهای جامعه شهری و فرهنگ آن مطرح شود. در برنامه ریزی فضای سبز باید دقیقاً به نیازهای اجتماعی در این زمینه توجه شود. امروزه برخورداری از امکان گذران اوقات فراغت در فضاهای آزاد و سبز یکی از ارکان اصلی توسعه به شمار می آید. فضای سبز بهترین مکان برای تجدید قوای روحی و جسمی به شمار می آید که به دقت هم مکان یابی شده باشند. تنها کافی

نیست که در برخی نقاط شهری تعدادی پارک احداث شود بلکه موضوع دسترسی مردم به این فضاها نیز مطرح است.

فضای سبز:

منظور از فضای سبز شهری، نوعی از سطوح کاربردی زمین شهری با پوشش گیاهی انسان ساخت است که هم واجد بازدهی اجتماعی و هم واجد بازدهی اکولوژیکی می باشند (سعید نیا، ۲۹: ۱۳۷۹). فضای سبز شهری از دیدگاه برنامه ریزی شهری در برگیرنده بخشی از سیمای شهر است که از انواع پوشش گیاهی تشکیل شده و به عنوان یک عامل بازدارنده و حیاتی در کنار کالبد بی جان شهر، تعیین کننده ساخت مورفولوژیک شهر است. (مجنونیان، ۱۳۸۰: ۲۹)

نقش و اهمیت فضای سبز در زندگی شهری

رشد صنعت و افزایش جمعیت در شهرها، به ساخت و سازهای سودگرایانه منجر شده است. این ساخت و سازها به مسائل بهداشتی و تامین حداقل نور و هوا در مناطق متراکم شهری توجهی نداشته است؛ این مساله در شهرهای کوچک و متوسط که ضوابط و ویژگیها و همچنین الگوهای فرهنگی انبوه سازی و بلند مرتبه سازی جای خود را به خوبی باز نکرده است حادثر جلوه می نماید. در این شهرها ضرورت ایجاد کاربریهای جدید شهری، برای پاسخگوئی به نیازهای روز افزون و اسکان جمعیت به سرعت باعث کاهش سهم فضاهای سبز و باغهای شهری گردید. و در نتیجه موجب آلودگی محیط زیست شده است (شکوهی زنجانی، ۱۳۸۲: ۲۶). در رابطه با اهمیت فضای شهری می توان گفت که امروزه اقلیم شهری تحت تاثیر فرایندهای تراکم و تمرکز فعالیتها در شهرها، آن چنان دگرگون شده است که مطالعات ناحیه ای شهرها، به صورت مشخص و جدای اقلیم ناحیه ای بررسی می شود. آثاری که از طریق کاهش فضای سبز شهری بر اکولوژی شهری به ویژه در زمینه های

به شمار می روند. از این فضاهای سبز معمولاً به عنوان "پارک" نام برده می شوند. فضاهای سبز نیمه عمومی: فضاهایی که باز دهی اکولوژیکی دارند، لیکن استفاده کنندگان آنها نسبت به فضاهای سبز عمومی محدودتر هستند، بنابراین واجد باز دهی تام اجتماعی نیستند. محوطه های باز بیمارستان، پادگانها، ادارات دولتی و... در این دسته قرار می گیرند.

فضاهای سبز خیابانی: نوعی از فضاهای سبز شهری هستند که به طور معمول درختکاری حاشیه باریکی از حد فاصل مسیرهای پیاده رو و سواره رو را تشکیل می دهند و یا به صورت متمرکز در فضاهای نسبتاً کوچک میدانها و یا در زمین پیرامون بزرگراهها و خیابانها شکل گرفته اند (سعید نیا، ۱۳۷۹: ۳۲).

سلسله مراتب پارکهای شهری براساس مقیاس عملکردی آنها

هر فعالیتی در شهر عملکرد خاص دارد که به آن آستانه فعالیت نیز گفته می شود. طبق این ویژگی سطح متناسبی از کالبد یک شهر به آن فعالیت اختصاص می یابد. از آنجا که این خصیصه بنا به خصوصیات اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی منطقه مورد مطالعه از شهری به شهر دیگر متفاوت است، بنابراین به منظور برخورد واقع بینانه در برنامه ریزی، شناخت و مطابقت آنها ضرورت دارد. شاید آسانترین روش برای تعیین آستانه فعالیت کاربریها، استفاده از تقسیمات کالبدی شهر باشد (پورمحمدی، ۱۳۸۲: ۳۱).

پارکهای شهری در مقیاس واحد

همسایگی: پارک شهری در مقیاس واحد همسایگی عبارت است از پارکی که در یک "واحد همسایگی" قرار گرفته و مساحتی کمتر از نیم هکتار داشته باشد. طبق استاندارد برای کودک ۹ ساله از دورترین نقطه واحد همسایگی تا پارک با پای پیاده مقدور باشد و طی مسیر از خیابان سریع شریانی و بزرگراهها عبور نکند.

اقلیم، هوا، خاک، آبهای زیر زمینی، جامعه حیوانی گذاشته می شود. آنچنان شدید است که عناصر سازنده آن را در محیط شهری به کلی دگرگون می کند (رهنمایی، ۱۳۷۱: ۲۵۵). مهمترین اثر فضای سبز در شهرها، کارکردهای زیست محیطی آنهاست که شهرها را به عنوان محیط زیست جامعه انسانی معنی دار کرده است و با آثار سوء گسترش صنعت و کاربرد نادرست تکنولوژی مقابله نموده، سبب افزایش کیفیت زیستی شهرها می شوند. مولفه های آثار توسعه شهری می توانند نظام زیستی شهرها را به شیوه های گوناگون مختل کنند. فضاهای سبز مناسب در شهرها یکی از عوامل موثر در کاهش این اثرها هستند و به ویژه در ارتباط با گردوغبار و آلودگی هوا، فضاهای سبز شبه جنگلی، ریه های تنفسی شهرها به شمار می روند. مهمترین تاثیر فضاهای سبز در شهرها تعدیل دما، افزایش رطوبت نسبی، لطافت هوا و جذب گرد و خاک است (بهرام سلطانی، ۱۳۶۹: ۳۵). ایجاد فضای سبز یکی از راههایی است که به شکلی موثر آلودگی های محیط زیست، اعم از آلودگی گازی، صوتی، بوهای نامطبوع و دیگر آلاینده ها موجود در هوا و آب و خاک را کنترل کرده، محیط سالمتری برای انسان فراهم می کند (ایمانی، ۱۳۷۳: ۲۹).

طبقه بندی فضای سبز در سلسله مراتب شهری

فضاهای سبز را می توان به دو دسته "فضاهای سبز شهری" و "فضاهای سبز غیر شهری" کرد. افزون بر آن فضاهای سبز شهری به سه دسته زیر نیز تقسیم می شوند: فضاهای سبز عمومی، فضاهای سبز نیمه عمومی، فضاهای سبز خیابانی

فضاهای سبز عمومی: فضاهای سبز شهری هستند که واجد بازدهی اجتماعی می باشند. این فضاها برای عموم مردم در گذران اوقات فراغت، تفریح و مصاحبت با دوستان و گردهمائی های اجتماعی و فرهنگی استفاده می گردد. وجود نیمکت، آبخوری، دستشویی، کف سازی معابر و دسترسی از مولفه های فضاهای سبز عمومی

سزایی را در شهرها ایفا می نمایند. در چند دهه اخیر کاربری فضای سبز شهری همچون سایر کاربریها در اهرمهای اجرایی برنامه ریزی شهری یعنی طرح جامع و طرح تفصیلی مورد توجه بوده و در این طرحها پس از یک سری مطالعات اولیه در مورد وضعیت گذشته و موجود کاربری فضای سبز در زمینه حفظ و نگهداری فضاهای سبز فعلی و گسترش و مکان یابی آن برای آینده، سیاستهایی اتخاذ می گردیده است، ولی به علت بروز یکسری مسایل همچون، افزایش جمعیت شهری، گسترش بی رویه شهرها، افزایش قیمت زمینهای شهری و... می توان شاهد از بین رفتن فضاهای سبز داخل شهری باشیم و از آنجایی که فضاهای سبز، ریه های تنفسی شهرها به شمار می آیند، لزوم تجدید نظر در مورد سیاستهای حفظ و نگهداری و ایجاد فضاهای سبز در طرحهای شهرسازی لازم به نظر می رسد. به همین جهت و در پی عدم موفقیت طرحهای جامع و تفصیلی در حفظ و نگهداری فضاهای سبز شهری و کاهش سهم این نوع کاربری نسبت به کاربریهای دیگر، می توان شاهد فعالیت مسئولین ذیربط برنامه ریزی شهری از جمله وزارت کشور (دفتر فنی معاونت هماهنگی امور عمرانی) در جهت تهیه راهنمای تدوین طرح راهبردی-جامع- فضای سبز شهری بود که امید می رود با تهیه این طرح که هدایت امور فضای سبز از قبیل: ایجاد، گسترش، توزیع عادلانه، وحدت و انسجام، حفظ و نگهداری فضاهای سبز شهری در محدوده قانونی و حریم شهر یا شهرستان را برعهده دارد، به عنوان یک طرح کیفی بتواند سیاستهای کلی فضای سبز شهری را سامان بخشد (سوزنجی، ۱۳۸۰: الف)

معیارهای برنامه ریزی فضاهای سبز شهری

پیش از هر نوع برنامه ریزی برای توسعه فضای سبز شهری می بایستی استانداردهای آن مشخص گردد. حال لازم به نظر می رسد تا جهت تبیین بهتر مساله تعریفی از این معیارها به عمل آید. استانداردها: استانداردها و سرانه های مختلفی

پارک شهری در مقیاس محله: به پارکی که در محله ای، قرار دارد و مساحت آن حدود دو برابر مساحت پارک در مقیاس همسایگی (یک هکتار) است، گفته می شود. همچنین ارتباط پیاده برای کودک ۹ ساله از دورترین نقطه محله تا پارک باید به حدود دو برابر معیار واحد همسایگی برسد و طی مسیر بتواند از خیابان کند رو، شبکه دسترسی محله ای عبور کند. (سعید نیا، ۱۳۷۹: ۵۴) شعاع عملکردی چنین پارکی معمولاً دو الی سه کیلومتر در نظر گرفته می شود (پورمحمدی، ۱۳۸۲: ۴۱)

پارک شهری در مقیاس ناحیه: به پارکی گفته می شود که در ناحیه مسکونی قرار داشته باشد و مساحت آن دو تا چهار برابر مساحت پارک در مقیاس محله (چهار هکتار) باشد و دسترسی با پای پیاده طبق مشخصات برای ساکنان از دورترین نقطه تا پارک از نیم ساعت تجاوز نکند

پارک شهری در مقیاس منطقه: به پارکی گفته می شود که در یک منطقه مسکونی قرار داشته، مساحت آن حداقل دو برابر اندازه حداکثر ناحیه (هشت هکتار) در نظر گرفته شود. همچنین طبق استاندارد مراجعه کننده می تواند از دورترین نقطه با وسیله نقلیه در مدت زمانی از یک چهارم ساعت یا بیشتر، خود را به پارک یاد شده برساند (سعید نیا، ۱۳۷۹: ۵۶)

جایگاه کاربری فضای سبز در برنامه ریزی شهری

طبق تعریف، برنامه ریزی شهری عبارت است از کوشش اندیشمندانه و سیستماتیک برای به کار گیری منابع و امکانات یک شهر، بهترین و با صرفه ترین شکل ممکن جهت ایجاد و حفظ و نگهداری محیطی سالم و دلپذیر برای زندگی شهروندان (مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری، ۱۳۶۹: ۵۳). بر این اساس فضای سبز شهری به خصوص با مسایل جدیدی که زندگی ماشینی در عرصه شهرنشینی به ارمغان آورده است، ارزش و اهمیت قابل توجه و نقش به

که در آن کار، فرهنگ و فعالیتهای بازرگانی و مسکونی است تعدادی از بخشهای شهری دارای چنین نقاط کانونی ارزشمندی هستند که برای ایجاد پارکهای محلی مناسب به نظر می رسند (حبیبی، ۱۳۷۵: ۳۷۱) با توجه به این، معیارهای مکانی جهت مکان گزینی فضاهای سبز عمومی به شرح زیر می باشند (سعید نیا، ۱۳۷۹: ۸۸-۸۹):

مرکزیت: کاربری فضای سبز عمومی حتی المقذور باید در مراکز شهری، اعم از مراکز محلات، نواحی و مناطق شهری مکان یابی شوند.

سلسله مراتب: منظور از این معیار این است که ساختار کارکردی فضاهای سبز عمومی با ساختار فضایی شهر انطباق داشته باشد. فضاهای سبز عمومی باید متناسب با موقعیت کارکردی خود بر حسب واحد همسایگی، محله، ناحیه و منطقه، مکان یابی شوند. از جانمایی پارکهای با مقیاس فرامحله ای در داخل محلات باید در حد امکان جلوگیری شود.

دسترسی: هر یک از پارکهای شهری باید از چهار سو به شبکه ارتباطی دسترسی داشته باشند، تا بدین طریق هم امکان جذب جمعیت بیشتر فراهم گردد و هم امکان نظارت اجتماعی و امنیت پارک افزایش یابد و در عین حال امکان بهره برداری دیداری "از جلو های زیبای پارک برای رهگذران از چهار سو فراهم باشد

شناخت محدوده مورد مطالعه (منطقه یک شهرداری تبریز)

منطقه یک تبریز با وسعتی در حدود ۳۸۶۰ هکتار برابر ۲۷/۵ درصد از سطح مفید شهر را اشغال کرده است. این منطقه از شمال به کوههای عون ابن علی از شرق به خیابان شهید رجایی از جنوب به خیابانهای امام خمینی و هفده شهریور و از غرب به خیابان نیروی هوایی، خیابان خیام و خیابان قطران محدود می شود. از لحاظ ویژگیهای جغرافیایی و اقلیمی این منطقه از شرایط شهر تبریز (آب وهوای سرد و خشک) پیروی نموده و توپوگرافی خشن در قسمتهای شمالی و عبور

که برای هر یک از کاربریهای شهری به کار برده می شود با توجه به موقعیت جغرافیای شهر، ویژگیهای کالبدی - فیزیکی، شرایط اقلیمی، عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی و ... از شهری به شهر دیگر متفاوت بوده و نمی توان یک سرانه و استاندارد مشخص برای شهرهای یک کشور در نظر گرفت و هر شهری با توجه به شرایط خود نیاز به سرانه های متفاوتی دارد و استانداردهای ارائه شده تنها همچون یک راهنما مورد استفاده قرار می گیرند (حیدری، ۱۳۷۸: ۵۸). طبق بررسی های کارشناسان، استاندارد بین المللی فضای سبز برای هر فرد که در شهرهای پرجمعیت زندگی می کند ما بین ۵۰-۱۵ متر مربع و به طور متوسط ۳۰ متر مربع می باشد (حسین زاده دلیر، ۱۳۷۸: ۲۸).

در زمینه استانداردهایی که در شهرهای ایران به کار برده می شود می توان گفت که اولین سرانه فضای سبز مربوط به طرح جامع تهران مصوب ۱۳۴۹ می باشد که سرانه ای با ۹/۱۳ متر مربع را برای هر نفر پیشنهاد کرده است. بررسی ها و مطالعات صورت گرفته بیانگر آن است که بین اندازه جمعیتی شهرها و میزان کاربری فضای سبز رابطه ای معکوس وجود دارد. به این ترتیب که هر چه جمعیت شهر افزایش پیدا کند از سهم کاربری فضای سبز کاسته می شود و بالعکس (مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری، ۱۳۶۹: ۲۶)

معیارهای محیطی: توسعه فضای سبز باید بر اساس نگرش صحیح به نیازهای زیست محیطی و اجتماعی شهر و نیز امکانات و قابلیتهای شهر صورت گیرد. در این زمینه دو مقوله "توسعه پایدار" و "ارتقای بهره وری منابع" سر لوحه سیاست گذارهای توسعه فضای سبز خواهد بود. نکته مهم در این جا، شناخت ساختار اکولوژیکی و وضعیت کیفی محیط خواهد بود (بهرام سلطانی، ۱۳۷۴: ۲۱)

معیارهای مکانی: نکته مهم در مکان یابی فضاهای سبز عمومی ضرورتهای اجتماعی ایجاد پارک می باشد. و از این روست که جین جکوپز منتقد شهرسازی معاصر معتقد است که پارک باید در جایی باشد که زندگی در آن موج می زند، جایی

با نامهای ذیل وجود دارد که عبارتند از: محله دره ایچی، کوی قربان، محله شتربان-سرخاب، محله ششگلان و پل سنگی، محله سیلاب، محله حیدرآباد و داداش آباد، محله ارمنستان، محله ارک و محله باغ شمال. (مهندسین مشاور عرصه، ۱۳۷۴: ۲۱۵)

بررسی و شناخت وضعیت موجود فضای سبز (پارکهای شهری)

شهر تبریز بزرگترین قطب صنعتی شمال غرب کشور، از لحاظ آلودگی هوا نیز یکی از شهرهای آلوده ایران به شمار می آید. وجود صنایع بزرگ در غرب تبریز باعث گردیده تا مواد آلاینده فراوانی توسط بادهای غربی به شهر منتقل گردد. مساله آلودگی هوا به همراه پائین بودن سرانه فضای سبز در این شهر موجب بروز مشکلات زیست محیطی فراوانی شده است که پرداختن به امر برنامه ریزی فضای سبز (پارکهای شهری) را به عنوان بهترین گزینه جهت کاهش این قبیل مشکلات اجتناب ناپذیر می نماید. در این قسمت به شناخت وضعیت موجود کاربری در محدوده مطالعه پرداخته شده و نکته مهم اینکه در این بررسی و شناخت از دو دیدگاه زیست محیطی و شهرسازی مورد بررسی قرار خواهد گرفت که دیدگاه زیست محیطی در برگیرنده تمام اشکال فضای سبز و دیدگاه شهرسازی در برگیرنده پارکهای شهری خواهد بود.

بررسی وضعیت کاربری فضای سبز در محدوده مورد مطالعه:

۱- سرانه زیست محیطی کاربری فضای سبز: از این دیدگاه محدوده مورد مطالعه با ۴۰۸۲۳۴۰ متر مربع (۴۰۸ هکتار) معادل ۱۰/۵۷ از سطح کل منطقه و با سرانه ای در حدود ۱۳/۰۲ متر مربع برای هر نفر بوده است.

۲- سرانه شهرسازی کاربری پارکهای درون شهری: در محدوده مورد مطالعه ۱۴ پارک شهری با مساحت ۱۰۷۸۹۴۰ متر مربع (۱۰۸ هکتار) معادل ۲/۷۹ درصد از سطح کل منطقه یک و با سرانه ای در حدود ۳/۴۴ متر مربع برای هر نفر

گسل تبریز از شمال منطقه از ویژگیهای بارز آن به شمار می آیند و به علت داشتن خاک رس و قلیایی و بافت فشرده شهری هیچگونه اراضی کشاورزی در این محدوده وجود ندارد.

ویژگیهای جمعیتی: براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ منطقه یک تبریز دارای جمعیتی در حدود ۳۴۱۲۱۱ که معادل ۲۶/۷ درصد کل جمعیت شهر تبریز می باشد. تراکم ناخالص جمعیت برای منطقه ۸۰/۹ نفر در هکتار می باشد. با توجه به آمار جمعیتی مناطق مختلف شهر تبریز، منطقه یک شهرداری با ۲۷/۵ از کل جمعیت این شهر پر جمعیت ترین منطقه می باشد. (سرشماری عمومی نفوس مسکن، مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵) از لحاظ ساختار جنسی در منطقه ۵۰/۹۷ درصد مرد و ۴۹/۰۳ درصد زن می باشد و با مقایسه آمار منطقه با آمار تبریز می توان شاهد بالا بودن در صد مردان و پائین بودن درصد زنان منطقه نسبت به شهر تبریز بود که این خود به دلیل مهاجر پذیری منطقه و وجود بازار بزرگ تبریز می باشد. و از لحاظ تعداد خانوار موجود برای منطقه یک شهرداری برابر ۸۳۳۵۰ خانوار که معادل ۲۵/۸۱ درصد کل خانوارهای این شهر به دست آمده است. منطقه یک از لحاظ تعداد خانوار در بین مناطق هشت گانه تبریز، رتبه اول را دارا می باشد. بعد خانوار در منطقه یک، ۴/۵ نفر در هر خانوار و برای شهر تبریز برابر با ۴/۴۲ نفر در هر خانوار می باشد.

ویژگیهای اقتصادی: تقسیمات منطقه مورد مطالعه از لحاظ اقتصادی با تقسیمات کالبدی منطقه مورد مطالعه همخوانی کامل دارد. بر اساس مطالعات طرح توسعه و عمران و حوزه نفوذ شهر، بخشهای عمده اقتصادی شامل: صنعت، تجاری-خدماتی و کشاورزی به ترتیب ۶۸ درصد، ۸۸ درصد، ۱/۸۴ درصد از کل منطقه را تحت پوشش قرار داده اند

. ویژگیهای کالبدی: منطقه مورد مطالعه با وسعتی برابر ۳۸۶۰ هکتار ۲۷/۵ درصد از کل شهر می باشد. در محدوده مورد مطالعه تعداد نه محله

حریم، کاربریهای سازگار و ناسازگار پیرامون هر یک از پارکهای شهری موجود در سطح محدوده مورد مطالعه تعیین و شناسایی گردیده است. جدول (۱) نشان دهنده کاربریهای سازگار و ناسازگار پیرامون هر یک از پارکهای شهری موجود در محدوده مورد مطالعه است: همچنین تعیین درصد میزان سازگاری و ناسازگاری کاربریهای شهری با کاربری فضای سبز (پارکهای شهری) روش انجام کار به این شکل بوده است که کاربریهای سازگاری که در فاصله تا ۷۵ متری از پارکهای شهری موجود در سطح محدوده مورد مطالعه قرار داشته اند به عنوان کاربریهای مناسب و در زمینه کاربریهای ناسازگار هم، کاربریهایی که در فاصله تا ۷۵ متری از پارکهای موجود قرار داشته اند به عنوان کاربریهای کاملاً نامناسب و کاربریهایی که در فاصله ۱۵۰-۷۵ متری این پارکها قرار دارند به عنوان کاربریهای نامناسب در نظر گرفته شده اند. نتایج و تحلیل های صورت گرفته نشان دهنده آن است که در منطقه یک حدود ۷۴/۴۷ درصد از همجواریها کاملاً مناسب و ۲۵/۳ درصد از نظر همجواریها ناسازگار برخوردار می باشد.

نتیجه گیری

افزایش جمعیت شهری در نتیجه مهاجرتهای روستایی - شهری ماحصل انقلاب صنعتی در اروپا می باشد. پدیده ای که موجب گردید اولاً شهرها با سرعت بسیار زیادی رشد نمایند و ثانیاً شرایط مطلوب زندگی در این شهرها تحت تاثیر قرار گیرد در کشورهای توسعه نیافته که پدیده رشد شهرها با شدت بیشتر و در مدت کمتر خود را نمایان کرده بود موجب پیدایش مسایل و معضلات شهری فراوانی گردید و به علت مشکلات مالی و تکنولوژیکی و ... موجود در این کشورها هیچ پاسخ مناسبی به این مسائل داده نشد. به همین جهت در حال حاضر در شهرهای کشورهای عقب مانده می توان شاهد آشفتگی فضایی خاصی بود که نمود عینی آن توزیع و مکانیابی نامناسب کاربریهای شهری با توجه به ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی

می باشد. این در حالی است که این ارقام برای منطقه بدون احتساب پارک جنگلی عون علی - واقع در منطقه یک شهرداری - و باغ گلستان - زیر نظر سازمان پارکها - با مساحتی در حدود ۲۴۱۴۴۰ متر مربع (۴۲ هکتار) معادل ۵۳ درصد از کل سطح منطقه مطالعه و با سرانه ای برابر با ۰/۰۷۲ درصد مترمربع برای هر نفر می باشد. این رقم برای منطقه یک شهرداری بدون احتساب دو پارک فوق الذکر با مساحت ۲۲ هکتار معادل ۰/۰۵۹ درصد از کل منطقه یک شهرداری و با سرانه ای در حدود ۰/۰۷۳ مترمربع برای هر نفر محاسبه گردیده است (واحد فضای سبز شهرداری منطقه یک، ۱۳۸۰: ۱-۳). این منطقه از لحاظ سرانه فضای سبز زیست محیطی و شهرسازی دارای کمترین میزان می باشد. از دیدگاه زیست محیطی سرانه پیشنهادی برای شهر تبریز در طرح توسعه و عمران و حوزه نفوذ شهر بین ۵۰-۱۵ متر مربع برای هر نفر بوده و سرانه شهر در وضع موجود برابر ۱۷/۴۱ متر مربع برای هر نفر و سرانه محدوده مطالعه برابر با ۱۳/۰۲ متر مربع برای هر نفر محاسبه شده است. از دیدگاه شهرسازی نیز در طرح توسعه و عمران و حوزه نفوذ شهر سرانه ای در حدود ۱۵ متر مربع برای هر نفر پیشنهاد شده که این سرانه در وضع موجود برای شهر تبریز برابر ۲/۵۲ و برای محدوده مطالعه با احتساب پارک جنگلی عون بن علی و باغ گلستان در حدود ۳/۴۴ متر مربع برای هر نفر می باشد. (سازمان پارکها و فضای سبز شهرداری تبریز، ۰۸-۹۷: ۳)

بررسی و ارزیابی عوامل تعیین کننده سازگاری و ناسازگاری بین کاربری پارکهای شهری با سایر کاربریها

با توجه به عوامل تعیین کننده همجواریها و ضوابط مربوط به شعاع متناسب مکان گزینی و مکان یابی کاربریهای شهری، با استناد به استانداردهای شهرسازی، حداقل آستانه فاصله ای ۱۵۰ متری به عنوان شعاع پایه در نظر گرفته شده و با انجام تحلیلهای مجاورت و ایجاد

جدول (۱) کاربریهای سازگار و ناسازگار پیرامون پارکها شهری در منطقه یک

پارک	کاربریهای سازگار	کاربریهای ناسازگار
مقبره الشعرا	مسکونی-تجاری(خرده فروشی)-آثار باستانی- فرهنگی - بهداشتی-بانک -آموزش- ورزش	درمانی - اداری - صنعتی - تجاری (عمده فروشی)
روبروی شهرداری منطقه یک	مسکونی - پارک - بهداشتی - بانک - تجاری(خرده فروشی)	مذهبی - صنعتی - رودخانه و مسیل
شطرنج	مسکونی - پارک - بهداشتی - باغات تبریز - تجاری	مذهبی - تعمیرگاه - رودخانه و مسیل
خانواده	مسکونی - باغات تبریز - بهداشتی - پارک	تاسیسات شهری - مذهبی - تعمیرگاه - رودخانه - درمانی
حاجی فخری	مسکونی - خدماتی - تجاری - آموزشی - تجهیزات شهری - باغات تبریز	درمانی - صنعتی - مذهبی - تعمیرگاه - رودخانه و مسیل
شقایق	مسکونی - فرهنگی	بایر - اداری - گورستان
چشم انداز	مسکونی - ورزشی - تفریحی - بانک	مذهبی - اداری - بایر
باغ گلستان	مسکونی - تجاری - هتل - بهداشتی - فرهنگی - خدماتی	آتش فشانی - تعمیرگاه - ترمینال - پمپ بنزین - درمانی - بایر
پارک جنگلی عون بن علی	آموزشی - مسکونی	درمانی - بایر
بنفشه	مسکونی - فرهنگی - تجاری - آموزشی	مذهبی - تاسیسات شهری - آتش نشانی
خاقانی	مسکونی - آموزشی - آثار تاریخی و باستانی - بانک - ورزشی - تفریحی	آتش نشانی - درمانی - اداری - مذهبی - تاسیسات شهری
فارابی	مسکونی - آموزشی - تجاری - خدمات - تجهیزات شهری	مذهبی - اداری - رودخانه و مسیل - تاسیسات شهری - مذهبی
انقلاب	مسکونی - آموزشی - تجاری	مذهبی
ابریشم	مسکونی - تجاری - بانک - پارکینگ - آثار باستانی - آموزشی - فرهنگی	اداری - مذهبی - درمانی - پمپ بنزین

برای تجدید قوای روحی و جسمی به شمار می آیند که به دقت مکانیابی شده اند. ایجاد فضای سبز یکی از راههایی است که به شکلی موثر آلودگی های محیط زیست، اعم از آلودگی گازی، صوتی، بوهای نامطبوع و دیگر آلاینده ها موجود در هوا و آب و خاک را کنترل کرده، محیط سالمتری برای انسان فراهم می کند. مساله آلودگی هوا به همراه پائین بودن سرانه فضای سبز در این شهر (تبریز) موجب بروز مشکلات زیست محیطی فراوانی شده است که پرداختن به امر برنامه ریزی فضای سبز (پارکهای شهری) را به عنوان بهترین گزینه جهت کاهش این قبیل مشکلات اجتناب ناپذیر می نماید. نتایج و تحلیل های صورت گرفته نشان دهنده آن است که در منطقه یک حدود ۴۷/۷۴ درصد از همجواری ها کاملاً مناسب و ۳/۲۵ درصد از نظر همجواری های ناسازگار برخوردار می باشد.

می باشد. شهر تبریز به عنوان یکی از قطب های رشد ایران در اولین سالهای سده شمسی شاهد ایجاد یکسری کارخانجات به عنوان اولین قدمهای مدرنیزاسیون کشور بود که از این زمان به بعد از یک سو رشد سریع جمعیت و از سوی دیگر عدم توانایی در ایجاد مراکز خدماتی به علت مشکلات مالی ارگانهای ذیربط و با نداشتن فرصت کافی جهت خدمات رسانی موجب بروز مسایل و مشکلات در این شهر گردیده است. از جمله این مشکلات می توان به نحوه مکانیابی و توزیع کاربریهای شهری اشاره کرد. در این میان کاربری فضای سبز که به علت گسترش بی رویه شهر و تبدیل باغات و اراضی کشاورزی به بافت شهری با تهدیدات جدی روبه رو شده، امروزه برخورداری از امکان گذران اوقات فراغت در فضاهای آزاد و سبز یکی از ارکان اصلی توسعه به شمار می آید. فضای سبز بهترین مکان

- ۱۶- مهندسین مشاور مرجان (۱۳۵۹) طرح تفصیلی تبریز، شهرداری تبریز
 ۱۷- مهندسین مشاور عرصه (۱۳۷۴) طرح و توسعه و عمران و حوزه نفوذ شهر تبریز
 ۱۸- واحد فضای سبز شهرداری منطقه یک تبریز (۱۳۸۰) گزارشات تدوین شده و کارنامه فعالیت.

منابع وماخذ

- ۱- ایمانی، محمد رضا (۱۳۷۳) مقاله جنگلکاری ضرورت جنتاب ناپذیر محیط زیست، فصلنامه علمی فضای سبز، شماره ۷
 ۲- بهرام سلطانی، کامبیز (۱۳۶۹) اثرات فضای سبز بر بیوکلیمای شهر، فصلنامه علمی سازمان حفاظت محیط زیست
 ۳- بهرام سلطانی، کامبیز (۱۳۷۴) پیشنهاد روش مطالبه فضای سبز شهری، مجله آبادی، سال پنجم، شماره ۱۷
 ۴- پورمحمدی، محمد رضا (۱۳۸۲) برنامه ریزی کاربری اراضی شهری، انتشارات سمت، تهران
 ۵- حبیبی، سید محسن (۱۳۷۵) شهرسازی واقعیات و تحولات، تالیف فرانسواز شوای، انتشارات دانشگاه تهران
 ۶- حیدری، رحیم (۱۳۷۸) جایگاه و اهمیت کاربری فضای سبز در برنامه ریزی شهری، مورد شهر تبریز، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز
 ۷- دفتر امور فنی و تدوین معیارها (۱۳۸۰) ضوابط طراحی فضای سبز شهری، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور
 ۸- رهنمایی، محمد تقی (۱۳۷۱) توانهای زیست محیطی ایران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران
 ۹- سازمان پارکها و فضای سبز شهرداری تبریز (۸۰-۷۹) کارنامه فعالیت روابط عمومی و دفتر طرح و برنامه
 ۱۰- سرشماری عموم و نفوس مسکن، مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵
 ۱۱- سعید نیا، احمد (۱۳۷۹) فضاهای سبز شهری، کتاب سبز شهرداری، وزارت کشور جلد سوم، تهران
 ۱۲- سوزنچی، کیانوش (۱۳۸۰) فضای سبز شهری، دفتر معاونت هماهنگی امور عمرانی، وزارت کشور، تهران
 ۱۳- شکوهی زنجانی، محمد (۱۳۸۲) آنا یوردی وطنیم زنجان، نشر شهاب زنجان، زنجان
 ۱۴- مجنونیان، هنریک (۱۳۷۴) مباحث پیرامون پارکها، فضاهای سبز، سازمان پارک و فضای سبز شهرداری، تهران
 ۱۵- مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری (۱۳۶۹) نگرشی بر الگوی برنامه ریزی شهردار ایران و فضای سبز شهری، وزارت کشور، تهران

روشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 کتابخانه جامع علوم انسانی